

Sammanfattning

Riv
ålderstrappan!
Livslopp i förändring

Sammanfattning av diskussionsbetänkandet
av den parlamentariska äldreberedningen
SENIOR 2005

Förord

Regeringen beslutade den 22 december 1998 att tillkalla en parlamentarisk beredning med uppgift att skapa förutsättningar för en långsiktig utveckling av äldrepolitiken (dir. 1998:109). Utgångspunkterna för beredningens arbete är de förändrade krav som ställs på samhället när både antalet och andelen äldre i befolkningen ökar. Analyser och förslag ska utformas med utgångspunkt från situationen år 2005. Senast den 1 maj 2003 ska beredningen redovisa resultatet av sitt arbete till regeringen. Beredningens sammansättning framgår av bilaga 1.

Beredningen, som antagit namnet SENIOR 2005 har givit ut diskussionsbetänkandet *Riv ålderstrappan! Livslopp i förändring*. Sammanfattningen i betänkandet återges här. I diskussionsbetänkandet presenterar SENIOR 2005 sitt förslag till tänkbara framtidsbilder och möjliga vägval att diskutera vidare. Betänkandet innehåller *inte* förslag till lösningar i enskilda politiska frågor och inte heller ideologiskt särskiljande ställningstaganden. När det gäller utredningens uppdrag om vård och omsorg har SENIOR 2005 för avsikt att behandla denna del i slutbetänkandet som avses lämnas senast den 1 maj 2003.

Genom betänkandet vill SENIOR 2005 bjuda in till en bred diskussion om centrala framtidsfrågor utan att redan nu presentera färdiga *förslag*. Förutom att diskussionsbetänkandet remissbehandlas genomför beredningen under år 2002 bl.a. ett antal regionala konferenser. Synpunkter på innehållet i diskussionsbetänkandet är välkomna fram t.o.m. den 31 oktober 2002 på följande adress:

SENIOR 2005
Socialdepartementet
103 33 STOCKHOLM
E-post: senior2005@social.ministry.se

Stockholm i april 2002

Claes-Bertil Ytterberg
Ordförande i SENIOR 2005

Detta är ett diskussionsbetänkande. Här presenterar SENIOR 2005 sitt förslag till tänkbara framtidsbilder och möjliga vägval att diskutera vidare. Betänkandet innehåller *inte* förslag till lösningar i enskilda politiska frågor och *inte* heller ideologiskt särskiljande ställningstaganden.

När det gäller utredningens uppdrag om vård och omsorg har SENIOR 2005 för avsikt att behandla denna del i slutbetänkandet, som avses lämnas senast den 1 maj 2003.

Genom betänkandet vill SENIOR 2005 bjuda in till en bred diskussion om centrala framtidsfrågor utan att redan nu presentera färdiga *förslag*.

Sammanfattning

Vår framtidsbild

Vår framtidsbild handlar om ett samhälle med fler möjligheter att kombinera och variera arbete, fritid och samhällsengagemang än i dag – oavsett ålder. Det är ett samhälle som tar hänsyn till att fler människor lever och mår bra allt längre. Där går det att överblicka och forma ett liv som inte styckas upp i block efter normer från en annan tid med andra förutsättningar. Det är ett samhälle där *ålder* och *äldre* blir alltmer ointressanta begrepp.

I vår framtidsbild finns det 80-åriga studerande, 75-åriga statsråd, 25-åriga kommunfullmäktigeordförande och 30-åringar som arbetar tillsammans med 60-åriga mentorer. Ett arbetsliv kan rymma flera karriärer, varvade med utbildning, familjeliv och samhällsengagemang. Pensionen ger en ekonomisk bas, men arbete i olika former behöver inte upphöra för alla vid en viss ålder. En person som är äldre än 65 och vill påverka politiska beslut eller arbeta frivilligt funderar inte över om han eller hon är ”för gammal” och om det bara kan ske i former som särskilt är till för pensionärer. Ömsesidiga kontakter över generationsgränser är en självklar och omistlig del av arbetsliv, demokrati, lärande och skapande.

Åldrandet har fått en helt annan betydelse. Kunskapen om åldrandets rikedom på variationer, möjligheter till utveckling och påverkan har ökat hos myndigheter, organisationer och företag liksom hos enskilda människor. Det är självklart för de flesta att vilja behålla och använda de resurser som man har oavsett ålder, på samma sätt som det länge har varit att trygga ålderdomen ekonomiskt.

Flera generationer

Vår framtidsbild omfattar flera generationer. Där finns den generation som föds i dag, en av de minsta i modern tid. Den kommer att växa upp i ett samhälle med fler människor i 70-, 80- och 90-årsåldrarna än någonsin tidigare och under flera decennier kommer den att få vara med om att möta effekterna av en åldrande befolkning. Det är under de närmaste åren som vi lägger grunden för deras bild av åldrandet och ett samhälle för människor i alla åldrar, bilder som bidrar till att forma hela detta sekel.

Där finns också den generation som föddes under 1940-talet, en av de största i Sveriges historia och där de äldsta år 2005 fyller 65 år. Det innebär att de första tonåringarna nu börjar gå i pension, de som var de första att växa upp med en särskild ungdomskultur och de som var först om att växa upp i ett samhälle med allmänt spridd materiell välfärd. Hur kommer de att se på sig själva och sin roll i samhället? Kommer de att ta över den *pensionärsroll* som tagit form, eller kommer de hellre att bara *ha pension* och leva sina liv på tvärs mot de förväntningar som finns om hur man bör bete sig efter pensioneringen? Och är samhället redo att möta deras nya krav och initiativ?

Framtidsbilden omfattar också de som redan haft pension i flera år och som kommer att vara en del av vår framtid under lång tid framåt. Den omfattar även de som i dag är i 50-årsåldern och kanske märker hur de börjar ses som *äldre* av sina arbetsgivare, arbetskamrater och andra. Den omfattar också personer i alla andra åldrar som behövs i ett samhälle rikt på erfarenhet och mångfald.

Utveckling i alla åldrar

Vi utgår från att åldrandet rymmer stora möjligheter till variation, dynamik och individuell utveckling. Bilderna av åldrande och äldre människor måste bli lika varierade och dynamiska som åldrandet och de måste främja människors möjligheter att utvecklas i alla åldrar.

Att dessa bilder *kan* ändras visade den åldringsdebatt som rasade just under 1940-talsgenerationens barndom. Den började med att Ivar Lo Johansson (och fotografen Sven Järlås) reste runt bland svenska ålderdomshem. Resultatet blev artikelserier, böcker och radioprogram. Människor som inte setts och hörts i samhället fick

plats och uppmärksamhet. Ett halvsekel har gått. Knappast någon ser det längre som nödvändigt och naturligt att människor ska behöva lämna sina hem när de går i pension och flytta ihop med människor som de kanske bara har födelseåret gemensamt med. Att åldras innebär inte längre att bo på ett särskilt sätt, avskild från övriga samhället. Människor i högre åldrar kan nu på ett helt annat sätt forma sina liv och sin vardag.

Ivar Lo Johanssons framtidsbild var tydlig och kraftfull. Den handlade om att göra åldrandet till en naturlig del av människors liv. I viktiga delar har den förverkligats. Vår framtidsbild har ytterst samma syfte, även om förutsättningarna nu på många sätt både är annorlunda och bättre än för ett halvsekel sedan.

1 Vårt uppdrag och arbetssätt

Den parlamentariska äldreberedningen (S 98:08), som antagit namnet SENIOR 2005, har i uppdrag av regeringen att skapa förutsättningar för en långsiktig utveckling av äldrepolitiken. Enligt direktiven (dir 1998:109, se bilaga 1) är utgångspunkterna för vårt arbete de förändrade krav som ställs på samhället när både antalet och andelen äldre i befolkningen ökar. Våra analyser och förslag ska utformas med tanke på äldres situation i samhället från år 2005 och framåt. Resultatet av vårt arbete ska redovisas till regeringen senast den 1 maj 2003.

Enligt direktiven ska vårt arbete bidra till att skapa en bred diskussion om äldrepolitikens roll, möjligheter och begränsningar. I direktiven lägger regeringen särskild vikt vid att vi lämnar förslag som syftar till öka äldre människors möjligheter att delta och ha inflytande i arbetsliv och samhälle. Med ledning av detta har vi valt att koncentrera detta diskussionsbetänkande på de delar av äldrepolitiken som gäller äldre människors möjligheter till aktivitet, delaktighet och inflytande. Frågor som berör vård och omsorg om äldre kommer att redovisas i beredningens slutbetänkande.

Vi tolkar direktiven så att vi ska lämna förslag som avser förhållanden för de personer som år 2005 och tiden därefter själva anser sig eller av andra anses vara "äldre". Inom arbetslivet bedömer vi att ålder i dag är en viktig faktor för många från åtminstone 50 års ålder. Det innebär att analyser och slutsatser i första hand avser personer födda fram till mitten av 1950-talet. Analyserna och slutsatserna avser deras fortsatta situation som äldre under åtmin-

stone 2010- och 2020-talen. Samtidigt lägger vi stor vikt vid att dessa personer är en del av *hela* befolkningen och att frågor om deras situation också gäller *hela* samhället.

Vårt arbetssätt bygger, i förenklad form, på en metod som kallas backcasting. Backcasting innebär att man först beskriver en önskvärd framtid och därefter stakar ut en väg för att förverkliga den: Vad behöver göras? Hur kan det genomföras? När behöver olika åtgärder vidtas? Vem ska genomföra dem? Metoden är vanlig bl.a. vid långsiktigt arbete för ekologisk hållbarhet. Backcasting är nära besläktat med visionsarbete.

2 Att åldras

2.1 Vad är åldrande?

SENIOR 2005 konstaterar:

Åldrandet är en långsam process utan bestämda gränser och med en stor variation mellan olika människor. Det finns stora möjligheter att påverka den del av åldrandet som har att göra med att människor lever eller har levat i en viss miljö. Ofta påverkar miljöfaktorer även sådana förändringar som ger intryck av att bero på biologiska förhållanden.

Gamla myter om åldrandet och äldre personer förvränger dock ofta perspektivet. De förstärker negativa attityder och stereotyper som kan skada människors hälsa, självkänsla och oberoende. I samhällsekonomiska analyser avförs människor efter 65 års ålder ofta automatiskt från den "arbetsföra" eller "produktiva" delen av befolkningen. Och när ordet "äldre" används så är det ofta enbart knutet till vård- och omsorgsområdet. Det gäller t.ex. äldre- nämnder och äldreombudsmän.

Med ett livsloppsperspektiv kan åldrandet ses som en del av hela livet, lika sammansatt och värdefull som de andra delarna. Om man ser åldrandet på det sättet blir det tydligare hur ålder och åldersnormer påverkar människors möjligheter, förväntningar och beteenden under livet. Åldersnormer kan beskrivas som enhetliga uppfattningar om den "typiska" åldern då man innehar vissa roller under livsloppet. Istället för att se "de äldre" som en enhetlig grupp kan man med ett livsloppsperspektiv också urskilja de särskilda livserfarenheter som olika åldersgrupper har gjort under tidigare delar av livet.

Bilden av äldre bestäms till stora delar av samhällets struktur och maktförhållanden. I dag överväger de negativa bilderna i vår del av världen. Men det blir vanligare med positiva bilder av äldre som *konsumenter* av varor och tjänster och som aktiva i olika fritidsverksamheter. Bilder av äldre människor som *producenter* saknas däremot nästan helt.

SENIOR 2005 anser:

- Att ersätta "negativa bilder" med "positiva bilder" löser inte det grundläggande problemet med myter om åldrandet och äldre personer. Istället måste vi alla vara öppna för att människor är och vill vara olika varandra oavsett ålder.
- Livsloppsperspektivet bör uppmärksammas mer i analyser och beslut som påverkar såväl äldre personer som synen på åldrandet i samhället.

2.2 Biologi och psyke

SENIOR 2005 konstaterar:

Åldrandet är något normalt och inte någon sjukdom. Äldre personer bedömer ofta sin egen hälsa mer positivt än vad man skulle kunna förvänta sig utifrån resultaten från t.ex. läkarundersökningar. Främst bland de allra äldsta kan dock förändringar som kommer med stigande ålder tillsammans med miljöpåverkan göra att man lättare drabbas av sjukdom. Kvinnor har i allmänhet sämre hälsa än män och arbetare har i allmänhet sämre hälsa än tjänstemän. När äldre personer har hälsoproblem har de ofta två eller flera icke-akuta sjukdomar eller funktionshinder. Kunskaperna om hur sådana kombinationer påverkar det dagliga livet är i dag otillräckliga.

Vanebundenhet och annat som ibland upplevs som annorlunda hos äldre beror ofta på generationskillnader. Viss ökad passivitet, inåtvändhet och försiktighet kan ses som en reaktion och ett försvar i en situation med hälsoproblem eller förlust av anhöriga och vänner. Med stigande ålder tar det ofta längre tid att reagera på signaler och fatta beslut. En viss nedgång i *en del* minnesfunktioner förefaller också vara en del av det normala åldrandet. Till viss del kan sådana minnesförluster kompenseras på olika sätt, bl.a. genom de erfarenheter som äldre personer har. Mer omfattande minnes-

försämring beror däremot vanligen på sjukdomar, skador och andra yttre faktorer.

Åldrandet innebär ofta anpassningar till genomgripande förändringar. Det grundläggande för ett bra liv för äldre personer är i stora delar detsamma som för yngre: en trygg ekonomi, god hälsa, ett bra socialt nätverk, meningsfull sysselsättning och att kunna bestämma över sitt liv. Att ha tillgång till flera meningsfulla livsområden kan minska sårbarheten och öka möjligheterna att skapa och bevara sammanhang i tillvaron vid förändringar och förluster.

För de flesta tycks pensioneringen ge en åtminstone tillfällig avlastning som påverkar den subjektiva hälsoupplevelsen positivt. Forskare har dock pekat på att mer successiva övergångar mellan förvärvsarbete och pensionering kan göra det lättare att hitta och utöva engagerande aktiviteter även efter pensioneringen.

SENIOR 2005 anser:

- För att underlätta den enskildes anpassning till åldrandet är det viktigt att fler äldre personer får tillgång till flera meningsfulla livsområden och till successiva övergångar mellan förvärvsarbete och pensionering.

2.3 Kultur och samhälle

SENIOR 2005 konstaterar:

Ålder och åldrande är genomsyrat av sociala och kulturella innebörder. Genom kulturer och epoker har ett genomgående drag i inställningen till äldre människor och till hög ålder varit kluvenhet, ambivalens. Hög ålder har representerat både visdom och skröplighet, respekt och förakt, prestige och lidande.

Ålder har sedan länge spelat en viktig roll när det gäller att dela in människors liv i olika faser. Under det senaste seklet har livsloppet institutionaliserats och kronologiserats i tre separata fack: skolgång, arbete och livet efter pensioneringen. Samtidigt tycks människor lägga större vikt vid annat än kronologiskt bundna fack och roller när de ser på sig själva.

Det moderna konsumtionssamhället har inneburit en ökad *individualisering* av livsloppet. Att hålla olika möjligheter öppna och undvika fastlåsningar vid en viss identitet blir allt viktigare för människor. Även i högre åldrar är det troligt att fler kommer att

söka nya utmaningar och individuella kombinationer av aktivitet och avkoppling. Åldrandet blir då också alltmer den enskildes eget val och ansvar.

Under senare år har begreppet "ålderism" börjat användas av forskare som studerar hur ålder och åldersnormer begränsar äldre människors möjligheter att delta på samma villkor som andra i arbetsliv och samhällsliv. På svenska har "ålderism" definierats som "stereotypa föreställningar eller diskriminering som utgår från en människas ålder". Ålderism är dock ett omdebatterat begrepp.

Enkätundersökningar har inte givit något stöd för att äldre människor i Sverige generellt känner sig illa bemötta eller diskriminerade i det dagliga livet. På arenor där makt utövas, speglas och granskas är deltagandet i Sverige dock starkt åldersuppdelat. 65-årsgränsen har blivit bestämmande för när man normalt lämnar eller avstår från att åta sig politiska förtroendeuppdrag och styrelseuppdrag i näringslivet. I massmedierna är äldre personer underrepresenterade i förhållande till den andel av befolkningen som de utgör. Om de syns i tv, radio och tidningar så är det oftast som "drabbade" av skandalösa förhållanden, främst inom vården, eller för att de kan klara av något *trots* sin ålder.

SENIOR 2005 anser:

- De ålderstrappor som fortfarande finns i samhället måste rivas. Åldersnormer får inte vara avgörande för människors delaktighet och inflytande eller för deras möjligheter att utvecklas.
- En ökad individualisering av livsloppet behöver mötas genom fler möjligheter till individuella kombinationer av aktivitet och avkoppling även i högre åldrar.

2.4 Åldrande, genus och etnicitet

SENIOR 2005 konstaterar:

Många tidigare skillnader mellan kvinnor och män består under åldrandet. I vissa fall kan de även fördjupas. Dessutom är äldre kvinnor ofta utsatta för dubbla negativa attityder. Men åldrandet kan också innebära nya möjligheter till frigörelse från roller och normer för både kvinnor och män. Det kan handla om en ny frihet att leva oberoende och finna äkthet bortom förväntade roller. Åldrandet kan också innebära att traditionellt "manligt" och "kvinn-

ligt” beteende blandas och byts. Som anhöriga får män möjligheter att ta på sig vårdande uppgifter, medan många kvinnor får huvudansvaret för t.ex. hushållets ekonomi när deras män blir sjuka.

Begreppen ”etnicitet” och ”kultur” kan inte ensamma förklara invandrades erfarenheter, nuvarande livssituation och framtidsvyer. Tvärtom kan de lätt skymma betydelsen av bl.a. socialt utanförskap och ekonomiska omständigheter. Istället för att beskriva etniska grupper som väl avgränsade enheter behövs en öppenhet för att *alla* människor – oavsett ålder – är kulturellt föränderliga. Samtidigt behöver olika hierarkier, även etniska, uppmärksammas när det gäller bl.a. boende, inkomst, möjligheter på arbetsmarknaden och individernas handlingsutrymme att forma sina liv.

SENIOR 2005 anser:

- Det behövs mer forskning om åldrande i relation till genus och etnicitet, men också om bl.a. funktionshinder och socioekonomiska förhållanden. Bristen på kunskap om hur dessa faktorer påverkar och samverkar med livslopp och åldrande är oroande. Skillnader mellan individer och grupper tenderar att öka med stigande ålder.

3 En åldrande befolkning

3.1 Demografi

SENIOR 2005 konstaterar:

En åldrande befolkning är en naturlig utveckling av den demografiska omvandling som de flesta europeiska länder gick igenom under 1800- och 1900-talen. Denna omvandling, som även kallas ålderstransition, fortsätter nu på global nivå. Under omvandlingens sista skede, *åldrandefasen*, ligger tyngdpunkten i befolkningsökningen i de äldsta åldersgrupperna. Den del av befolkningen som är under pensionsåldern förblir då konstant eller börjar t.o.m. att minska. Till år 2030 beräknas Europas västra hälft bli den första region i världen som kommer in i åldrandefasen.

För Sveriges del innebär detta att nästan 25 procent av invånarna år 2030 kommer att vara över 65 år, jämfört med drygt 17 procent i dag. Antalet personer som är 80 år och äldre kommer under samma period att öka från knappt en halv miljon till omkring 750 000. På

ytterligare ett par decenniers sikt blir ökningen av andelen och antalet äldre ännu större. Prognosernas säkerhet för de olika åldersgrupperna är beroende av antaganden om dödlighet, födelsetal och nettomigration.

Ända fram till år 2050 beräknas medellivslängden vara längre för kvinnor än för män, men ökningen av medellivslängden beräknas bli större för männen. Kvinnoöverskottet beräknas därför minska i åldern 65–79 år fram till mitten av 2000-talet, men öka bland personer som är 80 år och äldre.

De demografiska förändringarna beräknas leda till ökade skillnader mellan olika län och lokala arbetsmarknader i Sverige. Konsekvenserna av denna utveckling på lokal och regional nivå berör många områden som inte ingår i vårt uppdrag, men som även kommer att påverka möjligheterna att långsiktigt utveckla äldrepolitiken.

SENIOR 2005 anser:

- Det är hög tid att konsekvenserna av den demografiska utvecklingen på lokal och regional nivå utreds med utgångspunkt i möjligheterna att leva och verka under hela livet i olika delar av landet.

3.2 Samhällsekonomi

SENIOR 2005 konstaterar:

De globala trenderna i befolkningsutvecklingen ger förutsättningar för nya tyngdpunkter i världsekonomin. Regioner som befinner sig i vissa tidigare faser av ålderstransitionen förväntas få en ökad ekonomisk aktivitet när Nordamerikas, Europas och Östasiens befolkning blir allt äldre. Men det finns flera faktorer som har betydelse för den ekonomiska utvecklingen, t.ex. miljö- och resursfrågor.

För de länder och regioner som går in i åldrandefasen kommer tillgången till arbetskraft att bli en alltmer kritisk fråga. De prognoser och scenarier som har gjorts i Sverige och andra länder ger något olika resultat när det gäller tillgången på arbetskraft, inte minst beroende på skillnader i metodik och antaganden, men trenden är genomgående och dramatisk på några decenniers sikt. Även dessa förändringar kommer att beröra många områden som ligger utanför vårt uppdrag, men som kommer att ha avgörande

betydelse även för möjligheterna att långsiktigt utveckla äldrepolitiken.

De lösningar som diskuteras i Sverige och andra västländer är också likartade. Det handlar bl.a. om ökade födelsetal, möjligheter att förlänga den aktiva tiden i arbetslivet, senarelagd pensionsålder, insatser för att öka sysselsättningsgraden bland invandrare, större arbetskraftsinvandring och ökade satsningar på humankapitalet, särskilt bland yngre åldersgrupper.

Olika försök att teckna den framtida utvecklingen visar att den svenska ekonomin redan om ett par decennier kan komma att befinna sig i en vansklig situation. Samma framskrivningar pekar dock på att en fortsatt ökning av den genomsnittliga materiella standarden. Hur denna standard ska fördelas kan därför bli en betydande utmaning för hela samhället.

SENIOR 2005 anser:

- Det kommer att fordras kraftfulla åtgärder inom många av de områden som i dag diskuteras i Sverige och andra länder för att möta de exceptionella förändringar som en åldrande befolkning kommer att ställa oss inför under de närmaste decennierna. Under alla förhållanden kommer samhället att bli mer beroende av de insatser som den äldre delen av befolkningen kan bidra med inom bl.a. arbetslivet.
- En utredning av den demografiska utvecklingens konsekvenser för samhällsekonomin bör snabbt påbörjas. Utredningen bör bl.a. beakta olika långsiktiga scenarier med såväl nationella som globala perspektiv när det gäller tillgång till arbetskraft, tillväxt och sparande. Utredningen bör syfta till att förbättra Sveriges möjligheter att möta de utmaningar som följer med en åldrande befolkning och som faller utanför direktiven till SENIOR 2005.
- Det politiska beslutsfattandet måste kunna möta konsekvenserna av en åldrande befolkning utan att det uppstår stora mot-sättningar inom och mellan olika åldersgrupper.

3.3 Resurser hos morgondagens äldre

SENIOR 2005 konstaterar:

Morgondagens äldre, dvs. de som i dag är 50 år och äldre, förefaller att ha relativt goda egna resurser. Det gäller såväl hälsa som eko-

nomi, sociala nätverk och utbildningsnivåer. När det gäller hälsa och ekonomi spelar dock många faktorer in, som det i dag inte är möjligt att fullt ut överblicka. Följderna av ändrade familjemönster för äldre är ännu ett relativt outforskat fält. Och ny teknik kan snabbt resa krav på kunskaper som det kan vara svåra att skaffa sig, särskilt om man har lämnat arbetslivet.

Skillnaderna i tillgång till olika resurser bland äldre personer under kommande decennier kan bli betydligt större än vad som varit vanligt i Sverige. Den ökade medellivslängden gör att flera generationer samtidigt kommer att ingå i *aldregruppen*, vilket gör att skillnader mellan dessa kommer att få genomslag under längre tid och i högre åldrar än vad vi har varit vana vid. Skillnader mellan kvinnor och män, olika socioekonomiska grupper och mellan invandrare och personer som är födda i Sverige kommer sannolikt också att bli större och tydligare inom vissa områden.

När det gäller hälsa och ekonomi finns det tecken på att skillnaderna mellan äldre och yngre generationer har ökat under de senaste decennierna. Utvecklingen har varit positiv i åldersgrupperna över 45 år, men inte för personer under 45 års ålder. Fram emot 2000-talets mitt kan de äldres hälsomässiga och ekonomiska förutsättningar därför vara sämre än under de närmaste 20–30 åren.

SENIOR 2005 anser:

- Tendenserna till ökande skillnader *mellan* olika generationer när det gäller hälsa och ekonomiska förhållanden är oroande. Det krävs en ökad och fortlöpande uppmärksamhet på dessa skillnader inom bl.a. forskning, myndigheternas arbete och statliga utredningar. Även i fortsättningen krävs det också stor uppmärksamhet på skillnader i hälsa och ekonomiska förhållanden *inom* olika generationer.

4 Fyra nycklar till framtiden

4.2 Människans värde och väl

SENIOR 2005 anser:

- Äldrepolitiken behöver, som all annan politik, en värdegrund som hävdar människans värde och människans väl. Utifrån idéerna om människans värde och väl kan övergripande etiska

argument urskiljas. Det gäller särskilt mänskliga och medborgerliga fri- och rättigheter, humanitet och solidaritet.

4.3 Behövs det en särskild äldrepolitik?

SENIOR 2005 konstaterar:

De nationella mål som riksdagen beslutat om för äldrepolitiken omfattar både insatser av äldre personer och insatser som andra kan göra för äldre personer. Vår beskrivning av åldrandet och en åldrande befolkning understryker att äldre människors egna insatser de närmaste decennierna får en allt större betydelse inom många områden för att skapa, öka, byta och i vissa fall fördela värden av olika slag.

Förekomsten av en särskild äldrepolitik kan leda till att föreställningen om *äldre* som en särskild kategori befästs och att människor i högre åldrar inte uppmärksammas inom arbetsmarknads- politik, demokratipolitik, kulturpolitik, bostadspolitik och andra politikområden.

SENIOR 2005 anser:

- De politiska insatser som omfattar insatser av äldre människor behöver utvecklas. Frågor som gäller människors möjligheter till inflytande, delaktighet och aktivitet måste integreras inom de olika politikområden som berörs. En sådan *mainstreaming* får dock inte leda till att aspekter som gäller åldrande och äldre personer osynliggörs. Under en begränsad period behövs en ram för samordnade insatser på nationell nivå i syfte att möjliggöra integreringen. När vi här skriver om äldrepolitik är det denna särskilda och avgränsade betydelse som vi syftar på.
- Ett förverkligande av den framtidsbild som vi skisserar kräver följande insatser: riv ålderstrappan och forma flexibla livsloppsmönster, bryt åldersbarriärer, planera för aktivt åldrande och stärk ömsesidighet och ansvarstagande över generationsgränser.

4.4 Riv ålderstrappan – forma flexibla livsloppsmönster

SENIOR 2005 konstaterar:

Med flexibla livsloppsmönster kan utbildning, arbete, samhällsengagemang och fritid bli parallella spår i *alla* åldrar och inte bara aktiviteter förknippade med vissa åldrar. Flexibla livsloppsmönster kan bidra till en frigörelse från roller och begränsningar som i dag utgår från uppdelningen av livsloppet i avgränsade fack. Den frigörelsen behöver inte begränsas till åren kring pensionsåldern och därefter. Större möjligheter till karriär och vidareutbildning i 50-årsåldern skulle också kunna underlätta för människor att ägna mer tid åt bl.a. sina barn när man är i 30- och 40-årsåldern.

Det nya svenska pensionssystemet understödjer en sådan flexibilitet. Det ger möjligheter till flexibla kombinationer av förvärvsarbete och pensionering, men också ekonomiska incitament för förvärvsarbete högt upp i åren, även förvärvsarbete efter 70 års ålder bidrar till att höja pensionssumman. En diskussion om ändrade livsloppsmönster i 60- och 70-årsåldern behöver inte heller överskuggas av hot om minskade pensionsnivåer.

Kvinnors ökade förvärvsarbete under 1900-talet visar att livsloppsmönster kan ändras på ganska kort tid. Samtidigt måste sådana livsloppsförnyelser få tillåtas ta tid. Ytterst berör de människors förväntningar på livet och samhället.

SENIOR 2005 anser:

- Politiska insatser inom olika områden bör inriktas på att främja nya och mer flexibla livsloppsmönster som alternativ till de kronologiskt bundna mönster som i dag dominerar. En mångfald av nya kombinationer behöver stimuleras. Det är också viktigt att åldersgränser och andra hinder för äldre personers förvärvsarbete och delaktighet i samhällslivet undanröjs.
- Effekterna på hälsoutvecklingen måste följas noga, bl.a. med beaktande av skillnader mellan kvinnor och män och grupper med olika ekonomiska förhållanden. Flexibla livsloppsmönster får t.ex. inte leda till ytterligare dubbelarbete för kvinnor, ökade socioekonomiska skillnader eller en ny "kravkultur" när det gäller aktivitet i hög ålder.

4.5 Bryt åldersbarriärer

SENIOR 2005 konstaterar:

Negativ särbehandling på grund av ålder är en diskrimineringsgrund bland andra. Vi välkomnar därför förslaget att komplettera regeringsformen med en föreskrift där diskriminering på grund av ålder nämns som en av flera otillåtna former av diskriminering. Vi ser det också som ett genombrott att en ny samlad lagstiftning mot diskriminering i Sverige nu utreds med ålder som en av flera diskrimineringsgrunder.

Medvetenheten om hur åldrande och äldre människor beskrivs, eller utelämnas, i politiska och administrativa dokument måste öka. Det kan handla om att inte kalla nämnder som sysslar med vård och omsorg om äldre människor för *aldrenämnder* eller tala om alla som är 65 år och äldre som *improduktiva* eller *icke-arbetsföra*. Inspiration när det gäller metoder och formuleringar kan hämtas från flera andra länder.

En aktiv diskussion om de bilder och beskrivningar som förekommer i bl.a. massmedierna är en nödvändig del av det demokratiska samtalet. Även här finns det exempel på insatser i andra länder som kan ge inspiration.

SENIOR 2005 anser:

- Staten, kommunerna och landstingen bör vara föregångare när det gäller att förändra ett språkbruk som bara associerar äldre människor med improduktivitet och behov av hjälp.
- Officiell statistik och offentligt finansierad forskning som ska gälla hela befolkningen eller personer över 65 år bör omfatta personer i alla åldrar, utan någon övre åldersgräns, om det inte finns särskilda skäl som talar emot detta. Undersökningar från statliga myndigheter, kommuner och landsting behöver också utformas så att de ger underlag för analyser och slutsatser som gäller alla berörda personer, oavsett ålder.
- Det är angeläget att organisationer och företag så snart som möjligt ser över sina etiska regler och policydokument i syfte att synliggöra och motverka negativ särbehandling på grund av hög ålder.

4.6 Planera för aktivt åldrande

SENIOR 2005 konstaterar:

Världshälsoorganisationen WHO betonar att planering för aktivt åldrande handlar om att skapa bästa möjliga förutsättningar för fysiskt, socialt och mentalt välbefinnande under livsloppet i syfte att öka antalet friska levnadsår, förmågan att skapa olika värden och livskvalitet i hög ålder. Att vara *aktiv* betyder i detta sammanhang att fortlöpande vara delaktig i sociala, ekonomiska, andliga, kulturella och medborgerliga frågor.

Planering för aktivt åldrande behöver också fokusera äldre människors rätt till lika möjligheter och jämlikt bemötande i alla delar av livet. Men det aktiva åldrandet är också en fråga för hela samhället och för enskilda människor i alla åldersgrupper. Insatser för att uppnå aktivt åldrande bör minska skillnader mellan kvinnor och män samt mellan socioekonomiska grupper och utformas med uppmärksamhet på förhållandet mellan generationer. Ytterst handlar aktivt åldrande om beslut som enskilda människor själva fattar om livsstil och levnadsförhållanden.

För ett framgångsrikt förebyggande hälsoarbete bland äldre behövs bättre vetenskapliga underlag för att värdera olika insatser samt ett befolkningsperspektiv i arbetet.

SENIOR 2005 anser:

- En central uppgift för myndigheter och andra aktörer är att skapa förutsättningar för den enskildes egen planering och eget ansvarstagande för ett aktivt åldrande.
- Det är viktigt att former och underlag för prioriteringar av samhällets insatser för aktivt åldrande utvecklas. Bedömningar av den långsiktiga nyttan av olika insatser bör vara vägledande i sådana prioriteringar. Det innebär att skillnader inom och mellan åldersgrupper bör beaktas, liksom värdet av insatser under olika delar av livsloppet. För detta krävs dock ett bättre vetenskapligt underlag än vad som finns i dag.
- Kunskaperna om funktionsnedsättningar under åldrandet bör förbättras och integreras i tillgänglighetsarbetet. Det gäller bl.a. kunskaper om kombinationer av olika funktionella begränsningar. Fortfarande skiljs *äldre* ofta på ett förvirrande sätt från *funktionshindrade* i tillgänglighetsarbetet.

4.7 Stärk ömsesidighet och ansvarstagande över generationsgränser

SENIOR 2005 konstaterar:

Det generationsöverskridande perspektivet är påfallande klen utvecklat i Sverige. I flera andra länder finns särskilda program för arbete över generationsgränser. Dessa är medel för målmedvetna och varaktiga utbyten av resurser och lärande mellan äldre och yngre generationer för individuell och samhällelig nytta.

SENIOR 2005 har inte i uppdrag att särskilt föreslå hur de framtida vård- och omsorgsbehoven hos äldre personer ska mötas. I vårt slutbetänkande avser vi dock att ta upp frågan om det offentliga åtagandet för vård och omsorg om äldre personer. Att analysera det åtagandet är en viktig förutsättning för att de framtida vård- och omsorgskostnaderna ska kunna beräknas. Vi har också uppdragit till Statskontoret att utarbeta en modell för beräkning av de framtida vård- och omsorgskostnaderna.

SENIOR 2005 anser:

- De utmaningar som en åldrande befolkning innebär för samhället kräver fortsatta insatser för en hållbar utveckling mellan generationer över tid. Särskilt måste ömsesidigheten över generationsgränser stärkas och utvecklas inom områden av betydelse för samhällsekonomi och maktstrukturen i samhället. Med en sådan ömsesidighet blir äldre personers delaktighet även en fråga om att delta i och ta ansvar för politiska beslut.
- Möjligheterna att långsiktigt främja möten och samverkan mellan personer ur olika generationer bör uppmärksammas inom alla delar av samhället. Strukturer för detta behöver byggas upp och kunskaper om metoder och arbetsformer samlas till en bas för fortsatt utveckling.

5 Arbetsliv

5.1 Arbetsliv i förändring

SENIOR 2005 konstaterar:

Arbetslivet komprimeras. En allt kortare del av vår livstid ägnas åt förvärvsarbete medan vi får allt fler friska år efter pensioneringen. Nuvarande trend med tidigt utträde från arbetsmarknaden och

senare inträde i arbetslivet på grund av ökade krav på utbildning kommer i kombination med den demografiska utvecklingen att skapa en situation där allt färre ska försörja allt fler. Fram till år 2015 förväntas uppemot 50 procent av de anställda i vissa yrkesgrupper att gå i pension.

Det finns tre sätt, som var för sig eller tillsammans, kan beskriva och förklara orsakerna till varför många lämnar arbetslivet i förtid. En förklaring är utstötning på grund av förhållandena på arbetsmarknaden, en annan förklaring är att vissa ersättningssystem kan göra det attraktivt att lämna arbetslivet och en tredje förklaring är individens egen motivation och de prioriteringar man vill göra mellan arbete och fritid.

Den könssegregerade arbetsmarknaden inverkar negativt på arbetsmarknadens effektivitet. Kvinnodominerade yrken har lägre lön, ger inte samma utvecklings- och karriärmöjligheter och är ofta mer fysiskt krävande jämfört med yrken som domineras av män. Då det finns färre kvinnodominerade yrken än mansdominerade yrken är det svårare för kvinnor än för män att få ett nytt arbete om de av hälsoskäl eller andra skäl vill byta yrke eller anställning. Fler kvinnor än män tvingas av hälsoskäl att lämna arbetslivet i förtid.

Det finns en stor potential av arbetskraft i åldrarna 50 år och äldre och bland personer födda utomlands. Enligt Arbetsmarknadsverkets bedömningar kan antalet sysselsatta öka med 180 000 personer fram till år 2010 om andelen i varje åldersklass i åldrarna 50–64 år som stannar kvar i arbete ökar från nuvarande nivå till 75 procent. År 2001 var 83 procent av 55-åringarna, 67 procent av 60-åringarna och 30 procent av 64-åringarna sysselsatta.

En följd av de ekonomiska och teknologiska förändringarna är att arbetets karaktär förändrats. Kvalifikationsnivåerna har höjts, arbetsintensiteten och rörligheten mellan arbetsgivarna har ökat. Förändringarna har dock skett långsammare än man föreställt sig och de förändringar som skett omfattar inte alla grupper.

Yngre och äldre medarbetare har olika kompetenser och erfarenheter som snarare kan komplettera än ersätta varandra. Många arbetsgivare tar på sig stora kostnader genom att erbjuda avtalspensioner eller genom att inte vidta åtgärder som kan bidra till att fler äldre orkar och vill arbeta kvar på arbetsplatsen.

De regler som styr pensioner och ersättningar vid sjukdom, arbetsskada och arbetslöshet har under senare år ständigt förändrats. Dessa förändringar i kombination med mångfalden av regler

som handläggs av många olika aktörer gör det svårt för både den enskilde och handläggaren att veta vad som gäller i olika situationer. Tydliga och stabila system som hänger ihop är därför en förutsättning för att alla parter på arbetsmarknaden ska kunna planera inför framtiden.

SENIOR 2005 anser:

- En viktig förutsättning för att fler äldre ska vara aktiva i arbetslivet är att arbetsgivarnas och individernas intressen kan förenas. För arbetsgivarna är tillgången på kompetent och erfaren personal en nyckelfråga för företagets, organisationernas och myndigheternas effektivitet och lönsamhet. För individen har arbetet både ekonomiska och sociala värden och att själv kunna påverka pensioneringsprocessen har också stor betydelse för välbefinnandet under resten av livet som pensionär.
- Med hänsyn till bl.a. de förändringar som förväntas ske av försörjningskvoten är det viktigt att kunna följa utvecklingen av hur utträdesåldern från arbetslivet förändras över tiden och inom olika branscher. Det är därför angeläget att konstruera mått för utträdesåldern som kan beskriva hur äldre successivt lämnar arbetslivet.

5.2 Strategier för ett livsloppsanpassat arbetsliv

SENIOR 2005 konstaterar:

Viljan och orken att förvärvsarbeta efter 50 år är ett resultat av tidigare yrkeserfarenheter. En del har tappat motivationen, andra har arbetsskador och långa sjukskrivningsperioder bakom sig. Arbetsförhållanden och de möjligheter till kompetens- och karriärutveckling som erbjuds under tidigare perioder av yrkeslivet har stor betydelse för senare delen av yrkeslivet.

Negativa attityder bland arbetsgivare, fackliga företrädare och andra aktörer som har inflytande på personalpolitiken kan vara ett allvarligt hinder för de äldres möjligheter till arbete och utveckling. Attityderna bottnar många gånger i brist på insikt och kunskap om vad de äldre kan och vill göra samt brist på kunskaper om vad åldrandet innebär.

SENIOR 2005 anser:

- Goda arbetsförhållanden och möjlighet till kompetens- och löneutveckling under *hela yrkeslivet* är en viktig förutsättning för att fler i den äldre arbetskraften ska vilja, orka och kunna arbeta. Under slutet av yrkeslivet kan det dock vara motiverat med *särskilda insatser* som t.ex. att anpassa arbetsuppgifterna till den enskildes arbetsförmåga, erbjuda kompetensutveckling och flexibla arbetstider.
- Vi anser att det finns ett stort behov av samverkan mellan regeringen, berörda myndigheter, arbetsmarknadens parter och arbetslivsforskningen för att gemensamt utarbeta strategier och vidta åtgärder så att utvecklingen att fler lämnar arbetslivet i förtid kan vändas. En sådan samverkan kan med fördel ske i ett nationellt projekt. Syftet bör vara att stödja och stimulera utvecklingen av arbetslivet så att arbetsförhållandena bättre anpassas till de äldres arbetsförmåga, det blir lättare för äldre i arbetslivet att börja nya yrkeskarriärer, möjligheterna till flexibla arbetstider förbättras och möjligheterna att kombinera pension med förvärvsarbete ökar. Egenföretagarna är ofta yrkesaktiva längre än anställda och många ser egenföretagande som ett sätt att kunna kontrollera sin arbetsituation. Att stimulera och underlätta egenföretagande är därför angeläget.
- Attityderna till den äldre arbetskraften måste förändras. Det kan ske genom bl.a. saklig information om vad åldrandet innebär och insikter om vilka värden den äldre arbetskraften har för verksamheten. Inrotade uppfattningar om åldrandet som omöjligt att påverka och att åldrandet innebär en försvagning som direkt kan kopplas samman med åldern måste brytas.

5.3 Individuellt anpassade arbetsmiljöer

SENIOR 2005 konstaterar

Arbetsförmåga beror *både* på de egna resurserna och på arbetsförhållandena. Förändringarna i de mänskliga resurserna är individuella och kan variera i olika faser av livet. I vilken mån man på företagen kan tillgodogöra sig de äldres kompetens och tillgodose de äldres önskemål om personligt anpassade arbetsvillkor handlar till stor del om kunskaper om vad åldrandet innebär och att det finns en arbetsledning som kan anpassa arbetsförutsättningarna

utifrån individens förmåga. Den anställde måste också ta sitt ansvar genom att aktivt delta i frågor som rör arbetets organisation och hur arbetet utförs samt utnyttja de möjligheter till friskvårdsaktiviteter som erbjuds och följa gällande skyddsföreskrifter.

Dagens arbetsmarknad handlar ofta om heltidsarbete eller inget arbete alls. Denna "antingen-eller-syn" gagnar inte möjligheten att arbeta för många äldre. Arbetsgivarnas krav på flexibilitet för att kunna anpassa produktionen till snabbt förändrade förutsättningar kan också ge möjligheter till att anpassa arbetsförhållanden till de anställdas önskemål och behov avseende anställningsformer, arbetstider, arbetsuppgifter och arbetsplatsens förläggning.

Utredningen om handlingsplan för ökad hälsa i arbetslivet gör bedömningen att arbetsgivaren enligt nuvarande lagstiftning har ett omfattande ansvar för att de anställda inte skadas eller drabbas av ohälsa i arbetet. På grund av bristande kunskaper åsidosätts dock lagstiftningen. Det finns därför, enligt utredningen, anledning att göra en samlad redovisning av arbetsgivarens ansvar i hälsoarbetet bland de äldre.

SENIOR 2005 anser:

- Ledarskapet har en avgörande betydelse för att de äldres kompetens tas tillvara och att arbetsförutsättningarna anpassas utifrån individens arbetsförmåga. Det är viktigt att chefer på alla nivåer har kunskaper om hur arbetsförmågan påverkas av åldrandet.
- Arbetsmiljöåtgärder är ofta lönsamma. Personalekonomiska analyser bör därför vara ett redskap för att bedöma värdet av investeringar i personalen.

5.4 Flexibla lösningar

SENIOR 2005 konstaterar:

Av hälsoskäl är en del förhindrade att arbeta heltid. Andra värderar fritiden högt och upplever en konflikt mellan arbetsliv och familjeliv. Deltidslösningar kan därför vara ett sätt att göra det möjligt och intressant för många som annars hade slutat helt att vara kvar i arbetslivet ytterligare ett antal år.

För den som vill minska sin arbetstid är det både en ekonomisk fråga och en fråga om att få tillgång till deltidсанställning. Det

allmänna pensionssystemet ger stora möjligheter att kombinera förvärvsarbete och pension efter 61 års ålder för dem som har haft inkomst under ett långt yrkesliv. För bl.a. många kvinnor är de ekonomiska förutsättningarna dock annorlunda. Förutsättningen är att den enskilde vet vilka regler som gäller och vilka effekter olika handlingsalternativ får. Rätten till deltidstjänst är inte självklar och kan därmed vara ett hinder för de som vill gå ner i arbetstid under slutet av yrkeslivet.

SENIOR 2005 anser:

- Den äldre arbetskraften måste ges möjlighet till flexibla arbetstider och stimuleras till deltidarbete i stället för att sluta helt. Den ålder då man kan börja ta ut pension är olika i olika pensionssystem. I den allmänna pensionen kan man börja ta ut pension från 61 års ålder och den lägsta åldern för att ta ut tjänstepensioner och privata pensioner är 55 år. Det allmänna pensionssystemet ger stora möjligheter att kombinera förvärvsarbete och pension efter 61 års ålder. Insatser bör göras för att informera om de möjligheter som pensionssystemen ger till flexibla arbetstider och vilka de samlade ekonomiska effekterna blir för den enskilde.
- Hur den äldre arbetskraftens rätt till deltidarbete kan förbättras bör undersökas. Reglerna i gällande lagstiftning bör ses över i detta avseende.

5.5 Utvecklingsmöjligheter

SENIOR 2005 konstaterar:

Många anställda arbetar i ett annat yrke än det som han eller hon önskar. Denna grupp, "de inlåsta", rapporterar trötthet, häglöshet och huvudvärk i större utsträckning än övriga grupper. Att kunna behålla anställningstryggheten och ha tillgång till kompetensutveckling är två viktiga förutsättningar för att den äldre arbetskraften ska kunna och vilja söka en ny anställning. Det gäller både för dem som på grund av uppsägning tvingas lämna sin anställning och för dem som är "inlåsta" i arbeten som de varken vill eller kan vara kvar i.

Det livslånga lärandet bygger på principen att det vid varje tidpunkt i individens livscykel ska finnas utbildnings- och lärande-

möjligheter som är anpassade till individens behov, bakgrund och kompetens.

Det saknas i dag studiestödssystem för den äldre arbetskraften. För den som fyllt 41 år är möjligheterna att få studiemedel via det statliga studiemedelssystemet begränsade. I förslaget om individuella kompetenskonton finns inga åldersgränser för vem som är berättigad till studiestöd. Enligt förslaget ska systemet vara skattesubventionerat och insättningar på kontot ska kunna göras av både den enskilde och av arbetsgivaren.

SENIOR 2005 anser:

- Åtgärder måste vidtas för att förhindra att människor blir "inlåsta" i yrken och på arbetsplatser som de inte vill vara kvar i och som de inte mår bra av. Därför behövs ökade möjligheter för att kunna byta yrke, anställning eller starta eget. Utmaningen är att förena individens behov av trygghet i anställningen med arbetsgivarens vilja att anställa. Detta bör utredas vidare.
- Den erfarenhet som förvärvats under ett långt arbetsliv är en viktig del av den äldre arbetskraftens samlade kompetens. Den kompetensen måste synliggöras och utvecklas. Värdet av erfarenhet och kunskaper som förvärvats utanför utbildningssystemet kan synliggöras genom validering och vägledning. Valideringen kan också vara ett sätt att ge behörighet till utbildning eller till ett annat yrke.
- Det är angeläget att de äldres möjlighet att studera förbättras. Det kan ske antingen genom förändringar i det statliga studiemedelssystemet eller via individuella kompetenskonton eller andra studiefinansieringssystem

5.6 Förvärvsarbete och pension

SENIOR 2005 anser:

- En naturlig och önskvärd utveckling av arbetslivet är att både arbetsgivare och arbetstagare inser värdet av att fler personer förenar pension med förvärvsarbete. Lagar och avtal som förhindrar, försvårar eller gör det ekonomiskt ointressant för personer som vill kombinera förvärvsarbete med pension måste identifieras och undanröjas.

- Vilka förändringar som kan göras i arbetsrätten och skattelagstiftningen för att stimulera arbetsgivarna att anställa redan pensionerade personer måste undersökas.
- Former för hur kompetens kan överföras från de äldre personer som lämnar arbetslivet till de yngre som påbörjar sitt yrkesliv måste utvecklas.

6 Samhällsliv

6.1 Aktivt medborgarskap

SENIOR 2005 konstaterar:

En ny, samlad syn på demokrati och medborgarskap har börjat ta form. Där ger deltagande i politiska aktiviteter, kulturliv, livslångt lärande och social ekonomi mervärden för såväl individ som samhälle. Denna syn har dock på många sätt varit "åldersblind". Närmast i förbifarten har statliga utredningar noterat att det finns en tydlig övre åldersgräns vid 65 års ålder för inflytande och delaktighet.

I takt med att åldrandet "individualiseras" behöver äldre personer ses som individer i samhällslivet och inte som en enhetlig grupp. Det behövs också större uppmärksamhet på vad ökande skillnader i bl.a. tillgång till ekonomiska resurser inom och mellan olika åldersgrupper betyder för möjligheterna till inflytande och delaktighet i samhällslivet.

Många parter har ansvar för att bidra till en ändrad syn på äldre personers inflytande och delaktighet. Enskilda människor har själva ett ansvar att engagera sig. Det handlar både om att ges möjlighet till delaktighet och inflytande, och att aktivt vilja använda dessa möjligheter. Föreningar, politiska partier, trossamfund, myndigheter och företag kan på olika sätt möjliggöra deras engagemang.

SENIOR 2005 anser:

- I arbetet med att förnya demokrati och medborgarroll får *förnyelse* inte bli liktydigt med *föryngring*. Frågor om äldre människors inflytande och delaktighet måste därför bli självklara delar av arbetet med att utveckla demokratins och medborgarrollens olika dimensioner inom bl.a. politik, kultur och social ekonomi.

- Genom förnyelsearbetet bör de åldersnormer som idag begränsar inflytande och delaktighet i samhällslivet synliggöras och omprövas. Ett konkret mål bör vara att öka deltagandet i olika beslutsprocesser bland personer äldre än 65 år, som i dag är underrepresenterade i bl.a. valda församlingar.

6.2 Politiskt inflytande

SENIOR 2005 konstaterar:

Alla ska, oavsett ålder, kunna och vilja påverka samhällsutvecklingen och känna ansvar för den. Det gäller såväl den egna livssituationen som samhällsutvecklingen i stort.

En viktig del i detta är att utveckla möjligheter till inflytande och delaktighet i lokalsamhället. Det handlar både om möjligheten att påverka politiska processer och att politiska organ lämnar över makt till enskilda människor eller lokala råd och liknande. På många håll pågår nu sådana insatser, men ofta med tydlig inriktning på personer i lägre åldrar.

Det finns flera skäl att sträva efter en god social representativitet vid nomineringar till offentliga uppdrag. Olika grupper har olika kunskaper och erfarenheter och de kan ha olika politiska intressen. Rättvisan kräver att alla grupper är representerade. Dessutom fordrar ett effektivt samspel mellan väljare att alla samhällsgrupper är representerade bland de förtroendevalda.

För äldre personer har den fysiska tillgängligheten till möteslokaler m.m. ofta avgörande betydelse för möjligheterna att delta i politiskt arbete. I den nationella handlingsplanen för handikappolitik anges som ett mål att alla lokaler som allmänheten har tillträde till ska vara tillgängliga för personer med funktionshinder senast år 2010.

SENIOR 2005 anser:

- Människor i *alla* åldrar måste omfattas av arbetet med att utveckla inflytande och delaktighet i lokalsamhället. Staten har ansvar för att främja och underlätta utvecklingen i hela landet. Samtidigt har landsting och kommuner nyckelroller för att driva detta arbete vidare utifrån regionala och lokala förutsättningar.
- Att undanröja de hinder som finns för äldre personers deltagande i beslutande församlingar handlar därför inte bara om

att öka deras egna möjligheter till inflytande. Ytterst är det också fråga om att stärka den representativa demokratin, bl.a. inför de utmaningar som en åldrande befolkning ställer oss inför.

- De politiska partierna har ett betydande ansvar för att i större utsträckning försöka ändra attityden att äldre är för gamla för att åta sig förtroendeuppdrag – såväl hos äldre personer som hos övriga medlemmar och väljare. Vi vill dock understryka att vi inte ser ytterligare kvoterings som en väg att pröva i detta sammanhang.
- Det är angeläget att partierna breddar representationen så att fler äldre på förtroendeposter inte bara innebär att fler personer behåller sina uppdrag under längre tid. Det bör också vara självklart att äldre personer arbetar med politiska frågor inom olika verksamhetsområden och inte bara sådana som gäller äldre personers förhållanden.
- Staten bör arbeta för att fler personer över 65 års ålder får uppdrag i kommittéer och myndighetsstyrelser.

6.3 Kultur

SENIOR 2005 konstaterar:

För institutioner, organisationer och företag inom kulturlivet är det en viktig utmaning att möta och ta till vara det ökande intresset för olika kulturaktiviteter bland äldre personer. I detta ingår bl.a. att alla måste kunna ta del av den offentligt finansierade kulturen oavsett funktionsförmåga. Det arbete som Statens Kulturråd bedriver för ökad tillgänglighet fyller en mycket viktig uppgift.

Kulturupplevelser och deltagande i kulturaktiviteter har en viktig roll för att stärka gemenskap och hälsa bland äldre personer. Deltagande i kulturaktiviteter gör det bl.a. möjligt att träffa människor som man kan dela minnen och erfarenheter med. För många äldre som kommit till Sverige från andra länder är dessutom möjligheten att bevara banden med kulturen i det land eller område som man har lämnat särskilt viktigt.

Biblioteken har under många år visat sig vara viktiga samlingspunkter för människor i olika åldrar och med intresse av olika aktiviteter.

Kulturlivet ger många äldre möjligheter att möta ny teknik. Ny teknik och nya massmedier introduceras ofta genom kulturlivet.

Aktuella exempel är IT, Internet, digitalisering av radio- och tv-sändningar samt inläsning av talböcker på CD-ROM. I flera av dessa fall har biblioteken en nyckelroll för att ge äldre personer kunskaper om och möjligheter att använda ny teknik.

Kulturlivet ger många möjligheter till möten över generationsgränser och en fördjupad syn på ålder och generationstillhörighet. I Sverige har det dock nästan helt saknats ansatser att ge det generationsöverskridande arbetet en bas och ett långsiktigt genomslag i kulturlivet.

SENIOR 2005 anser:

- Aktörer inom kulturlivet, inklusive frågor om lärande och fritidsverksamhet, måste beakta personer i *alla* åldrar vid prioriteringar samt vid studier av kulturvanor och kulturintressen. Möjligheterna till livslångt lärande bör tas till vara inom alla delar av kulturlivet.
- Kulturupplevelser och deltagande i kulturverksamhet har en viktig roll i det samlade förebyggande hälsoarbetet för äldre personer och bör utvecklas. Det är också angeläget att bibliotekens uppsökande arbete o.d. kan drivas vidare, liksom att folkbildningen även fortsättningsvis har möjligheter att nå personer utan studievana.
- De möjligheter som kulturlivet ger människor i högre åldrar att möta ny teknik måste tas till vara och utvecklas.
- Det är angeläget att utveckla metoder och arbetsformer för att ta till vara kulturlivets möjligheter till möten över generationsgränser och en fördjupad syn på ålder och generationstillhörighet.

6.4 Social ekonomi

SENIOR 2005 konstaterar:

Den sociala ekonomins betydelse och utvecklingsmöjligheter behöver uppmärksammas mer utifrån effekterna av en åldrande befolkning. De samhällsekonomiska analyser som vi presenterar i detta betänkande omfattar inte de värden som skapas genom t.ex. frivilligt arbete.

Äldre och medelålders personer har i dag en stark ställning i föreningslivet, men det aktiva medlemskapet i föreningslivet

minskar även bland dessa. Aktiviteten inom den sociala ekonomin förefaller också koncentreras alltmer till dem som redan deltar i föreningslivet eller det frivilliga arbetet.

Det offentliga stödet till föreningsliv och kulturliv, inklusive tillgång till lokaler, har stor betydelse för möjligheterna att driva verksamheter som främjar delaktighet och gemenskap mellan människor.

SENIOR 2005 anser:

- Det är angeläget att de olika aktörerna inom den sociala ekonomin prövar nya vägar för att vidga deltagandet bland äldre personer i föreningsliv och frivilligt arbete.
- Även offentliga aktörer, bl.a. kommuner, bör stödja utvecklingen av den sociala ekonomin, inte minst inom egna verksamhetsområden som t.ex. skola och lokalt säkerhetsarbete.
- Även inom den sociala ekonomin bör metoder och arbetsformer utvecklas för ett mer systematiskt generationsöverskridande arbete.

7 Vardagsliv

7.1 Vardagslivets värden

SENIOR 2005 konstaterar:

Äldre personers hälsa, boende och närmiljö samt tillgång till handel, service och trafiklösningar är huvudfrågor även inför framtiden. Detta vardagsliv ger förutsättningar för deltagande i andra livsområden under livsloppet, för bevarat oberoende och gemenskap och för vård och omsorg i hemmet.

Trygghet är ett nyckelbegrepp i vardagslivet. Aspekterna på trygghet är dock många. Det handlar om lust och sinnlighet, men också om att känna ekonomisk trygghet. Det handlar både om oberoende och gemenskap. Och det handlar om att våga röra sig inomhus och utomhus utan risk för skador eller rädsla för överfall.

Kunskaper om åldrande och äldre personer saknas i dag inom många områden. Och de kunskaper som finns används i många fall inte.

Åldrandet är individuellt. Den enskildes kunskaper, insikter och beslut har avgörande betydelse för ett aktivt åldrandet.

SENIOR 2005 anser:

- Statliga myndigheter, kommuner och landsting behöver sammanställa och analysera uppgifter om bl.a. hälsoutvecklingen hos personer som i dag inte behöver vård och omsorg, var och hur personer i olika åldrar bor och hur detta på sikt påverkar möjligheterna till kvarboende i hög ålder.
- Forskningen om åldrande och äldre personer behöver breddas och fördjupas. De kunskaper som finns om t.ex. funktionsnedsättningar under åldrandet behöver tas till vara och användas överallt i samhället. Ökade kunskaper om åldrandet behövs hos många olika aktörer, bl.a. hos bostadsbolag, produktutvecklare, affärer, restauranger och nöjesarrangörer.
- En åldrande befolkning innebär nya utmaningar för samhällsplaneringen. Planering för ett aktivt åldrande förutsätter tidiga och återkommande samråd mellan aktörer inom olika områden. Det måste finnas former för att systematiskt prioritera, kvalitetssäkra och följa upp olika insatser. Formerna för de berörda personernas och gruppernas inflytande är centrala.
- Alla aktörer måste ta ansvar för att så långt som möjligt erbjuda lösningar anpassade efter åldrandet inom de generella formerna för t.ex. handel, kollektivtrafik och post- och teletjänster. Genom partnerskap kan representanter för t.ex. kommuner, bostadsbolag och lokala företag gemensamt urskilja problem och arbeta för möjliga lösningar på dessa.

7.2 Förebyggande hälsoarbete och stöd i särskilda situationer*SENIOR 2005 konstaterar:*

Med en åldrande befolkning är framgångsrika insatser för att främja hälsa under åldrandet och bland äldre personer en hörnsten i det fortsatta folkhälsoarbetet i Sverige. Detta arbete behöver omfatta insatser inom många olika områden för att främja oberoende, inflytande, delaktighet och aktivitet. Det handlar både om förebyggande arbete bland äldre personer och långsiktiga insatser ur ett livsloppsperspektiv.

Våld mot äldre kvinnor och män förekommer i en sådan omfattning och medför sådana konsekvenser att det är ett allvarligt problem. I synnerhet måste övergrepp mot äldre kvinnor synliggöras och dessa kvinnor få mycket bättre stöd. Det är också viktigt

att förebygga övergrepp tidigare i livet som kan leda till trauman och bestående rädsla bland äldre personer.

Det omfattande arbetet med uppsökande verksamhet och anhörigstöd ger nytt underlag för förebyggande hälsoarbete bland äldre personer. Hittills tyder erfarenheterna bl.a. på att situationen för många äldre invandrare kräver särskild uppmärksamhet i folkhälsoarbetet.

SENIOR 2005 anser:

- Det förebyggande hälsoarbetet under åldrandet bör organiseras så att det lokalt omfattar insatser inom bl.a. samhällsplanering, socialtjänst och kultur- och fritidsverksamhet. Förebyggande hälsoarbete bland äldre personer utan behov av vård- och omsorgsinsatser bör integreras i det generella folkhälsoarbetet, där formerna för samordning och prioritering kan utvecklas. Det engagemang och de särskilda förutsättningar att ge t.ex. medmänskligt stöd som intresse- och frivilligorganisationer har bör också tas till vara genom olika former av samverkan.
- Situationen för äldre brottsoffer bör uppmärksammas mer. Det är angeläget att de förslag till stöd och hjälp åt äldre brottsoffer som Brottsoffermyndigheten presenterat leder till konkreta förbättringar.
- Regering och riksdag bör bidra till att skapa strukturella förutsättningar för att ta till vara erfarenheterna från det omfattande arbetet med uppsökande verksamhet och anhörigstöd.

7.3 Boende

SENIOR 2005 konstaterar:

Även om många personer i 50- och 60-årsåldrarna gör en realistisk bedömning av vad som krävs av deras boende på sikt är det få som aktivt planerar eller gör några förändringar. Samtidigt visar forskning att boendet ofta sätter de fysiska gränserna för olika aktiviteter under åldrandet. Det är vanligt att äldre personer anpassar sin aktivitet efter dessa begränsningar istället för att vidga ramarna och använda den egna funktionsförmågan fullt ut.

En mer aktiv egen planering av boendet inför åldrandet förutsätter fler alternativ som svarar mot människors önskemål, boend erfarenhet och ekonomiska förutsättningar. Under de senaste åren

har intresset för äldre personers ordinära boende dock varit svagt hos såväl staten som hos kommuner, byggherrar, förvaltare, organisationer och äldre personer själva.

För möjligheterna till ett aktivt åldrande och ett tryggt kvarboende har fastighetsägares och fastighetsförvaltares medvetenhet och kunskaper om boendets betydelse under åldrandet stor betydelse. I det sammanhanget är det viktigt att komma ihåg att de flesta äldre och medelålders personer i dag bor i småhus som de själva äger. För dessa saknas information om hur de själva kan planera för ett aktivt åldrande.

De framtida utmaningarna omfattar både småhusområden och stora delar av beståndet av flerfamiljshus. Viktiga delar av dessa utmaningar är den fysiska tillgängligheten och utvecklingen av ett kvarboende med både oberoende och gemenskap. I många äldre flerfamiljshus är bristande tillgång till hiss ett problem. Underlaget för att bedöma omfattningen av detta problem, och konsekvensen av olika lösningar, är dock påfallande dåligt.

SENIOR 2005 anser:

- En bred diskussion om hur olika aktörer kan bidra till mer aktiv boendeplanering hos dagens och morgondagens äldre är nödvändig för att möta önskemål och behov hos en åldrande befolkning.
- Kommunernas boendeplanering bör kunna bidra till utvecklingen av äldre personers ordinära boende genom analyser av lokala förhållanden och lokala lösningar.
- Det behövs en samlad analys av hur statens styrmedel och insatser inom boendet kan främja ett aktivt åldrande. Analysen bör bl.a. mynna ut i förslag som ökar möjligheterna att förbättra tillgängligheten i och omkring bostaden *innan* det uppstår sådana problem att bostadsanpassningar blir nödvändiga. Inom ramen för en sådan samlad analys behöver också betydelsen av att gällande byggregler tillämpas vid ny- och ombyggnationer uppmärksammas. Bör t.ex. bostadsanpassningsbidrag ges för alla typer av anpassningar som i dag är aktuella i bostadshus som byggs eller byggs om, eller bör bidraget i sådana hus från och med t.ex. år 2005 förbehållas bostadsanpassningar som görs för att tillgodose omfattande individuella behov?
- Erfarenheterna av tidigare och pågående utvecklingsarbeten bör analyseras och tas till vara. Det gäller bl.a. erfarenheterna från

olika former av seniorboenden, som bör kunna användas inom det vanliga boendet, utan kategoriindelningar, där de flesta äldre och medelålders personer vill fortsätta bo. Former och metoder för utvecklingsarbete i bostadsområden bör också ges stor vikt.

7.4 Teknik, handel och service

SENIOR 2005 konstaterar:

Tekniska lösningar kan ha stor betydelse för människors oberoende och säkerhet, men de behöver utgå från vad människor i olika åldrar värderar i sitt vardagsliv. Äldre personers långa erfarenhet av olika former av ny teknik kan bidra till att öka kunskaperna om detta.

Dagens omstrukturering inom handeln kan påverka möjligheterna till ett aktivt och oberoende åldrande. Det gäller inte minst i innerstadsområden och i många områden omkring tätorterna. Många av de småhusområden där en stor del av morgondagens äldre bor ligger också relativt långt från affärer och serviceinrättningar. Mest dramatisk är dock omstruktureringen i glesbygdsområden, där andelen äldre invånare redan i dag ofta är relativt stor.

En viktig förutsättning för kvarboende är att den äldres behov av service i hemmet kan ordnas.

SENIOR 2005 anser:

- För tillverkare och produktutvecklare innebär en åldrande befolkning en stor utmaning att utforma vardagstekniken så att den blir tillgänglig för personer i alla åldrar och med olika förutsättningar, såväl när det gäller funktionsförmåga som ekonomiska möjligheter.
- Lokala strategier för att tillämpa plan- och bygglagen behöver utvecklas så att tillgången till handel ses i ett helhetsperspektiv i relation till kommunernas boendeplanering och lokala och regionala trafiklösningar.
- Staten måste ta ett ökat ansvar för att post- och teletjänster organiseras så att de personer som bor i landsbygds- och glesbygdsområden får möjligheter att åldras med fortsatt oberoende.

- Frågan om service i hemmet berör många områden. Vi avser att särskilt behandla frågan om bostadsanknuten service och det offentliga åtagandet för vård och omsorg i vårt slutbetänkande.

7.5 Närmiljö och trafik

SENIOR 2005 konstaterar:

Aktivt åldrande förutsätter en väl fungerande närmiljö. Den fysiska tillgängligheten till närmiljön är viktig, liksom tryggheten när man rör sig i miljön. Tillgång till grönområden och motionsanläggningar har stor betydelse för möjligheterna till ett aktivt åldrande. Lokaler för gemensamma aktiviteter eller särskilda arrangemang i ett kvarter eller bostadsområde kan bidra till att upprätthålla nätverk högt upp i åren.

Utifrån den nationella handlingsplanen för handikappolitik pågår nu ett omfattande arbete för att öka den fysiska tillgängligheten till allmänna platser. Bland annat utvecklas formerna för samråd och inflytande i tillgänglighetsarbetet.

Flera studier pekar på att samspelet mellan bilkörning, kollektivtrafik och färdtjänst kan utvecklas mer genom forskning, produktutveckling samt samhälls- och boendeplanering. Flexlinjer och andra trafikformer med mindre bussar vars färdväg styrs av förhandsbokningar öppnar t.ex. nya möjligheter till attraktiva kollektivtrafiklösningar i bl.a. småhusområden och landsbygdsområden, där en väl fungerande kollektivtrafik i dag ofta saknas.

SENIOR 2005 anser:

- Tillgången till en väl fungerande närmiljö bör ges särskild uppmärksamhet i samhällsplaneringen och i det brottsförebyggande och trygghetsskapande arbetet
- Arbetet med den fysiska tillgängligheten till allmänna platser behöver vägledas av en vision om hundra procentig tillgänglighet på allmänna platser – en "hundravision".
- Det är viktigt att grupper och personer som kan belysa funktionsnedsättningar under åldrandet och kombinationer av dessa ges möjligheter till samråd och inflytande inom tillgänglighetsarbetet.
- Kunskaper om åldrande och funktionsnedsättningar måste vara grundläggande för all utveckling inom trafik- och transport-

området. Huvudmän och trafikbolag bör ta till vara nya möjligheter att utveckla kollektivtrafiken till ett attraktivt alternativ för morgondagens äldre.

Sammansättning av SENIOR 2005 – Äldrepolitik för framtiden

Ordförande

Claes-Bertil Ytterberg, biskop, fr.o.m. 1998-12-22

Ledamöter

Förordnade fr.o.m. 1999-02-11 om inte annat anges:

Margareta Arvidson (m), f.d. kommunalråd

Barbro Beck-Friis (kd), professor, t.o.m. 2001-09-30

Sven Brus (kd), riksdagsledamot, fr.o.m. 2000-07-01

Ulla Bäckström (kd), leg.läkare, geriatiker, fr.o.m. 2001-10-01

Jerzy Einhorn (kd), professor, t.o.m. 2000-04-30

Åke Eriksson (m), ordförande i Moderata Samlingspartiets

Seniorer

Catharina Hagen (m), riksdagsledamot, t.o.m. 2001-11-30

Cristina Husmark Pehrsson (m), riksdagsledamot

Olof Johansson (mp), universitetsadjunkt/doktorand

Hans Karlsson (s), riksdagsledamot, t.o.m. 2000-09-30

Lennart Klockare (s), riksdagsledamot

Roland Larsson (c), f.d. riksdagsledamot

Harald Nordlund (fp), riksdagsledamot

Eva Olofsson (v), kommunalråd, fr.o.m. 2001-06-15

Lena Olsson (v), riksdagsledamot, t.o.m. 2001-06-14

Catherine Persson (s), riksdagsledamot

Margareta Pettersson (v), politisk sekreterare

Marina Pettersson (s), riksdagsledamot

Marietta de Pourbaix-Lundin (m), riksdagsledamot,
fr.o.m. 2001-12-01

Tullia von Sydow (s), riksdagsledamot

Siw Wittgren-Ahl (s), riksdagsledamot

Conny Öhman (s), riksdagsledamot, fr.o.m. 2000-10-01

Sakkunniga

Förordnade fr.o.m. 1999-05-20 om inte annat sägs:
Gert Alaby, programansvarig, fr.o.m. 1999-08-01
Stig Alkebratt, förbundskonsulent
Helena Axestam, departementssekreterare, t.o.m. 2001-11-30
Carina Cronsioe, departementssekreterare
Anna-Stina Elfving, utredningssekreterare
Eric de Groat, departementssekreterare, t.o.m. 2000-08-20
Inger Hestvik, förbundsledamot
Lennarth Johansson, avdelningsdirektör, t.o.m. 1999-07-31
Tore Lidbom, ombudsman
Margareta Liljeqvist, utredare, t.o.m. 2000-06-30
Irene Lindström, sekreterare, fr.o.m. 2001-12-01
Inger Lundkvist, utredare, fr.o.m. 2000-07-01
Catharina Morthenson Ekelöf, departementssekreterare,
fr.o.m. 2001-12-01
Harald Mårtensson, ombudsman
Robert Nilsson, departementssekreterare, fr.o.m. 2000-08-21
Helene Ränlund, departementssekreterare, t.o.m. 1999-07-31
Gunilla Sahlin, expert, fr.o.m. 1999-10-18
Ulla Åhs, sektionschef, t.o.m. 2001-11-30

Sekretariat

Pär Alexandersson, sekreterare fr.o.m. 1999-08-01,
huvudsekreterare, fr.o.m. 2000-10-24
Helena Axestam, sekreterare, fr.o.m. 2001-12-01
Per Svante Landelius, sekreterare, fr.o.m. 1999-05-17
Marita Minell, huvudsekreterare, fr.o.m. 1999-03-15,
t.o.m. 2000-10-23
Björn Sundström, sekreterare, fr.o.m. 2000-06-01
Lena Thornberg, kanslisekreterare, fr.o.m. 1999-06-01